

Η λογική φαντασία του Γουίλλιαμ Μόρρις

Εισαγωγή

Ο Γουίλλιαμ Μόρρις ήταν γιος μιας πλούσιας αστικής οικογένειας, η οποία μάλλον επρέσβευε τις αρχές του αγγλικού πουριτανισμού.

Όμως ο νεαρός Μόρρις από τα εικοσιδύο του κιόλας χρόνια είχε καταλήξει στο συμπέρασμα πως σε μια ανελεύθερη κοινωνία η ανθρώπινη ευτυχία και αξιοπρέπεια ήταν ανέφικτες. Ο ίδιος σ' ένα από τα τελευταία του κείμενα, όπου και προσπαθεί ν' απαντήσει στο ερώτημα «Πώς έγινα σοσιαλιστής», λέγει ότι μ' αυτό το ιδεώδες άρχισε και μ' αυτό ελπίζει να τελειώσει τις μέρες του: «Δεν είχα μεταβατική περίοδο εκτός αν μπορεί ν' αποκληθεί έτσι μια σύντομη περίοδος πολιτικού ριζοσπαστισμού κατά την οποία έβλεπα το ιδεώδες μου αρκετά καθαρά, αλλά δεν έβλεπα τον τρόπο να το πραγματοποιήσω» [1894, σ. 34].

Ο Μόρρις ήταν πολυτάλαντος άνθρωπος, μα αυτή είναι, ίσως η πιο σημαντική πλευρά του, όπως εκφράζεται στα πολιτικά και λογοτεχνικά κείμενα της ωριμότητάς.

α. Η συγκυρία

Τα Νέα από το Πουθενά, το μυθιστόρημα με το οποίο θ' ασχοληθούμε, εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο τις σοσιαλιστικές πεποιθήσεις του συγγραφέα.

Ο Μόρρις είχε σκεφτεί να δώσει μια μελλοντική εικόνα της κοινωνίας που να ενσαρκώνει την τωρινή ελπίδα. Πήρε όμως την απόφαση να το κάνει όταν διάβασε το βιβλίο του Έντουαρντ Μπέλαμν *Κοιτάζοντας προς τα πίσω*. Αυτό το έργο που εκδόθηκε το 1888 περιέγραφε την μελλοντική ζωή στη Βοστώνη του έτους 2000.

Σε μια κριτική ανάλυση της μυθιστορίας που έκανε στο περιοδικό της Σοσιαλιστικής Ένωσης, το Κόμμονγουιλ (Commonweal), ο Μόρρις υποστηρίζει ότι ο Μπέλαμν: ... «θεωρεί ότι η σοσιαλιστική αλλαγή μπορεί να λάβει χώρα δίχως την κατάρρευση και μάλιστα δίχως καμιά διαταραχή της σύγχρονης ζωής. Αυτό θα συμβεί ως προϊόν της τελικής ανάπτυξης των μεγάλων ιδιωτικών μονοπωλίων που απο-

τελούν χαρακτηριστικό του σήμερα. Υποθέτει ότι αυτά θα μεταμορφωθούν κατ' ανάγκη σ' ένα μεγάλο μονοπώλιο το οποίο θα περιλαμβάνει ολόκληρο το λαό και θα εργάζεται προς όφελός του...

...μία μηχανική ζωή απ' όλες τις πλευρές είναι ότι καλύτερο μπόρεσε να φανταστεί για μας ο Μπέλαμν. Δεν είναι κατά συνέπεια απορίας άξιο που η μόνη ιδέα του για να γίνει η εργασία πιο υποφερτή είναι απλώς η μείωση της διάρκειάς της μέσω ολοένα και νεότερων εξελίξεων και τελειοποιήσεων στον τομέα των μηχανών».

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο Μόρρις αμφισβητεί τον Μπέλαμν στο επίπεδο της λογικής: Η αντίληψή του είναι γραμμική, μηχανική, φатаλιστική. Δεν μπορεί λοιπόν παρά να οδηγεί σε μια λαθεμένη πρόβλεψη. Είναι μια ά-λογος φαντασία.

Κατ' αρχήν τα Νέα από το Πουθενά είναι λοιπόν ένα έργο πολεμικής, ριζωμένο στη συγκυρία «που υπερασπίζεται τον επαναστατικό σοσιαλισμό εναντίον των ιδεών της βαθμιαίας ιστορικής εξέλιξης, όπως αντιπροσωπεύεται στις ΗΠΑ από τον Μπέλαμν και στη Βρετανία από τους Φαβιανούς μεταρρυθμιστές [βλ. Morton, 1967, σ. 25].

β. Ο γενικός προσανατολισμός

Η παρέμβαση στην ιδεολογική συγκυρία κατά του Μπέλαμν και μάλιστα με τα ίδια όπλα (μ' ένα μυθιστόρημα «επιστημονικής» φαντασίας) είναι ενδεικτική για τις απόψεις του συγγραφέα.

Μα το περιεχόμενο αυτής της μυθιστορίας μάς δείχνει και κάτι άλλο: την ενότητα ανάμεσα στο θεωρητικό και λογοτεχνικό του έργο. Φαίνεται πράγματι ότι είναι ο ίδιος σκοπός – μόνο που εξυπηρετείται με διαφορετικά μέσα. Υπάρχει ο ίδιος σοσιαλιστικός προσανατολισμός.

Δεν έχει κανένα νόημα να το αποδείξουμε συγκρίνοντας τις ιδέες που εκφράζονται εκεί με τα βασικά κείμενα περί σοσιαλισμού του Καρλ Μαρξ.

Ότι είχε άλλωστε καλή γνώση των αρχών του ιστορικού υλισμού φαίνεται από το «εισαγωγικό» βιβλίο που είχε γράψει μαζί με το Μπαξ (*Ο Σοσιαλισμός: η ανάπτυξη και η έκβασή του, 1885*).

Αξιίζει όμως να σημειώσουμε κάτι ακόμα. Σ' ένα «Μανιφέστο» που οι ίδιοι έγραψαν για την οργάνωσή τους (Μανιφέστο της Σοσιαλιστικής Ένωσης), περιγράφονται με ακρίβεια το σοσιαλιστικό και κομμουνιστικό στάδιο, η διάκρισή τους και το πέρασμα από το ένα στο άλλο. Μόνο που τότε (1885) το έργο του Μαρξ όπου μιλά σχετικά (*Κριτική του προγράμματος της Γκότα*) δεν είχε ακόμα εκδοθεί. Ο Γάλλος σχολιαστής Μειγιέρ, που έχει κλίση προς τη συγκριτική φιλολογία, διαπιστώνει επίσης κι άλλες αντιστοιχίες με ανέκδοτα εισέτι κείμενα του Μαρξ (τα χειρόγραφα των οποίων ήταν τότε στα χέρια του Ένγκελς). Αυτές οι αντιστοιχίες παραμένουν για τους ιστορικούς αινιγματικές. Και ο μεν Μειγιέρ υποθέτει ότι υπήρξε άμεση ή έμμεση (δια προσωπικών επαφών ή μέσω τρίτων, κυρίως του Μπαξ) επίδραση του Ένγκελς. Ο δε Ε. Τόμσον υποθέτει ότι ο Μόρρις έφθασε στα ίδια με τον

Μαρξ συμπεράσματα κατά ένα «διαισθητικό τρόπο».

Όπως και να 'χει, είναι σαφές ο μαρξιστικός του προσανατολισμός. Και στο μυθιστόρημά του διαφαίνεται με χίλιους τρόπους.

γ. *Μα είναι αυτά ουτοπίες;*

Αν είναι έτσι τα πράγματα, φαίνεται δύσκολο να χαρακτηριστεί αυτό το μυθιστόρημα ουτοπία. Στην κατηγορία της «ουτοπίας» περιλαμβάνουμε κοινωνικούς οραματισμούς που τοποθετούνται στο μέλλον, καθώς η ιστορική συγκυρία δεν αφήνει δυνατότητες για την πραγματοποίησή τους. Έτσι, αυτοί οι οραματισμοί έχουν χαρακτήρα εξωπραγματικό· δεν είναι δηλαδή περιγραφές υπαρκτών καταστάσεων αλλά φανταστικές εικόνες.

Στην περίπτωση όμως του Μόρρις είναι η μαρξιστική μάθηση που δίνει σύσταση στη φαντασία. Αυτή υποτυπώνει και υπομνηματίζει τις εικόνες του μέλλοντος (Έπειτα από κάθε περιγραφή οι άνθρωποι του μέλλοντος την επεξηγούν και τη σχολιάζουν). Η μάθηση συμπαράθετει τις εικόνες με τρόπο ώστε να διαφαίνεται ο λογικός ειρμός μεταξύ τους.

Όπως γνωρίζουμε, η μάθηση –ιδιαίτερα εκείνη που αφορά τη δυναμική τάση του παρόντος– αποτελεί τη βάση της θεωρητικής πρόβλεψης και του πολιτικού σχεδίου. Μ' αυτήν την έννοια δεν μπορεί βέβαια να χαρακτηριστεί ουτοπική η ιστορική πρόβλεψη του Μαρξ ούτε βεβαίως του Μόρρις που τον ακολουθεί στις γενικές γραμμές πολύ πιστά.

Ο Μόρτον έχει προτείνει μια κομψή λύση στο πρόβλημα. Τα *Νέα από το Πουθενά* λέγει, συνιστούν μια ρεαλιστική ου-τοπία, όπου το ρεαλιστικό έχει δύο εχέγγυα: ένα αντικειμενικό και ένα υποκειμενικό. Αυτή η ουτοπία μπορεί να πραγματοποιηθεί και θέλουμε (εμείς οι σοσιαλιστές άνθρωποι) να πραγματοποιηθεί.

«Μετά από τόσες πολλές Ουτοπίες που ήταν φαντασιοκοπίες ή κοινές εικασίες είτε σύμφυρμα και των δυο, να μία που είναι επιστημονική - επιστημονική με την έννοια ότι εξάγεται από το παρόν και από τις υπάρχουσες σχέσεις των τάξεων- δεν μπορεί παρά να έχει εξέχουσα σημασία. Αλλά δεν είναι αρκετό αυτό για να δώσει στα *«Νέα από το Πουθενά»* τη θέση που σήμερα η μυθιστορία αυτή κατέχει. Θα λέγαμε μάλλον ότι η σημασία της οφείλεται στο συνδυασμό της επιστημονικής μεθόδου με τη φαντασία ενός αληθινού ποιητή. Με τρόπο ώστε να μην είναι απλώς η μοναδική Ουτοπία που στην δυνατότητά της μπορούμε να πιστέψουμε. Είναι επίσης εκείνη στην οποία θα θέλαμε να ζήσουμε. Γιατί ο Μόρρις δεν την προόρισε μόνο με την πολιτική του εμπειρία. Έβαλε και όλη τη γνώση της ζωής, την αγάπη του για τους ανθρώπους και το φυσικό κόσμο. Κι ακόμα, η θητεία του στο κίνημα του έδωσε την δυνατότητα να ταυτιστεί με το λαό όχι μόνον στο πολιτικό αλλά και στο φαντασιακό πεδίο. Έτσι στα *«Νέα από το Πουθενά»* ενσαρκώνονται οι βαθείες, απέθαντες ελπίδες και επιθυμίες όχι μόνον ενός ατόμου αλλά ενός έθνους (Μόρτον, 1967, σ. 30).

Παρά τη γοητεία του επιχειρήματος, θα χρησιμοποιήσουμε εδώ μια έννοια πιο «ουδέτερη» απ' εκείνη της «ουτοπίας». Θα μιλήσουμε απλώς για την «λογική φαντασία» του Γουίλιαμ Μόρρις. Λογική –διότι στηρίζεται σε μια «οικολογική», ιστορική, κοινωνική και καλλιτεχνική μάθηση. Στην διαπραγμάτευση αφού εστιάσουμε την προσοχή σε ορισμένα σημεία, θα προσπαθήσουμε να πούμε τι μπορεί να σημαίνουν για μας.

1. Η οικολογική μάθηση

Στη μελλοντική κοινωνία που φαντάζεται ο Μόρρις η αντίθεση ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο δεν υπάρχει πια.

Ο κήπος μπαίνει μέσα στην πόλη. Η Αγγλία όλη έγινε κήπος, «όπου τίποτα δε σπαταλιέται και τίποτα δε φθείρεται, με τις αναγκαίες κατοικίες, τα υπόστεγα και τα εργαστήρια κατανεμημένα σ' όλη τη χώρα, όλα περιποιημένα και καθαρά και όμορφα Νέα από το Πουθενά, σ. 254.

Μεγάλες αγροτικές κατοικίες έχουν ανεγερθεί στην ύπαιθρο για όσους εργάζονται εκεί ή θέλουν να βοηθήσουν τις αγροτικές εργασίες.

Δεν υπάρχει πια μόλυνση της ατμόσφαιρας και των νερών. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν μηχανές –όπως εκείνοι οι μυστήριοι κινητήρες που ωθούν τα πλεούμενα στον Τάμεση– μα καθώς φαίνεται είναι «φιλικές» προς το περιβάλλον. Γιατί οι καλιές πληγές έχουν κλείσει κι άλλες δεν άνοιξαν.

Πρωωθείται δηλαδή η αποκέντρωση που κατάργησε τις τερατουπόλεις. Το άπλωμα των εσωτερικών χώρων θεωρείται ζωτικό στοιχείο, όπως και το μεγάλο διάκενο από οίκημα σε οίκημα, ανάμεσα στους συνοικισμούς και στις πόλεις, για να εισχωρήσει ανεμπόδιστα το πράσινο, η φυσική βλάστηση, ακόμα και το δάσος.

Οι άνθρωποι της κομμουνιστικής Αγγλίας έχουν ξαναβρεί τη διάθεση για χειρωνακτική εργασία, αφού πια η εργασία δεν είναι σκλαβιά, κάτεργο. Οι Γείτονες –έτσι προσφωνούν ο ένας τον άλλο: γείτονα– με το φυσικό τους σώμα χαίρονται την επαφή με τα φυσικά υλικά που κατεργάζονται, όπως η ιδιαίτερη εκείνη κοινωνική κατηγορία του Μεσαίωνα, οι μάστορες, πριν δηλαδή η εργατική δύναμη γίνει εμπόρευμα και υποταχτεί στον νόμο της αφηρημένης εργασίας.

Σήμερα είναι δύσκολο κανείς να μιλήσει για ρομαντισμό, για μια ιδεολογία της επιστροφής στη φύση, έτσι απλά και αβασάνιστα. Γιατί ο νόμος του κέρδους έχει πονέσει όχι μόνον τους ανθρώπους αλλά και τη γη: Χιροσίμα και πυρηνικές δοκιμές, Τσερνομπίλ και πυρηνικά απόβλητα, τρύπες στη ζώνη του όζοντος και φαινόμενο του θερμοκηπίου, καταστροφή των δασών, μόλυνση της ατμόσφαιρας, των νερών και του εδάφους. Όλ' αυτά είναι εδώ, απειλητικά για την υγεία και την ύπαρξη ακόμα των ανθρώπων.

Έτσι, η φαντασία του Μόρρις στρέφεται ήδη από τότε στις δυνατότητες αντιστρεψιμότητας των τετελεσμένων που δημιουργεί ο καπιταλισμός εις βάρος της αν-

θρωπότητας. Οι Γείτονες του κομμουνιστικού μέλλοντος –δύο χρόνια μόλις μετά την επανάσταση, που ο Μόρρις τοποθετεί στο έτος 1952 – προχωρούν σε μεγάλες κατεδαφίσεις για ν' απαλλαγούν από τις βάρβαρες συνθήκες των καπιταλιστικών μητροπόλεων, για να φτιάξουν τις νέες τους πόλεις.

Στις σχέσεις μας με τη φύση, λέει ο Μόρρις δια στόματος των Γειτόνων, «δε θα επιτρέψουμε τίποτε το παράλογο».

Επίκαιρο αυτό, μια που σήμερα αποδεικνύεται ολοένα και πιο παράλογη η ακραία ιδεαλιστική θέση ότι η «αντικειμενική πραγματικότητα είναι μια άμορφη μάζα από την οποία ο άνθρωπος μπορεί να διαπλάσει ό,τι θέλει» [βλ. Νόβικ].

Εκτός από το άμεσο θα πρέπει να μας απασχολεί και το μελλοντικό, οι συνέπειες των τωρινών αποφάσεων (το κριτήριο της πράξης λειτουργεί στο μακροπρόθεσμο επίπεδο: άλλιώς καταντά πραγματιστικό ιδεολόγημα).

Τέτοια είναι η αντίληψη για τις σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση που βγαίνει από την σύγχρονη εμπειρία: η ανάπτυξη των παραγωγικών μέσων δημιουργεί μεν προϋποθέσεις της ελευθερίας, αλλά από μόνη της δεν οδηγεί στην ελευθερία.

Χρειάζεται μια σοσιαλιστική πολιτική, μια νέα πολιτεία.

2. Κοινωνική και πολιτική μάθηση

α. Η «απλούστευση»

Η νέα πολιτεία που οραματίζεται ο Μόρρις έχει τη χάρη της απλότητας. Μα αυτή η απλότητα είναι αποτέλεσμα του αγώνα. Εκεί συντελείται η απλούστευση με την πιο θετική σημασία που μπορεί να πάρει η λέξη –η διαδικασία που μας απαλλάσσει από τις περιπλοκές της ταξικής καταπίεσης και εκμετάλλευσης.

Καταρχήν, αν με τον ταξικό αγώνα η κυρίαρχη τάξη ανατραπεί, μια ιστορική θέση –αυτή την οποία κατελάμβανε– θα μείνει κενή.

Σ' ένα άλλο αφηγηματικό όνειρο του συγγραφέα, στο «Όνειρο του Τζων Μπωλ», αυτός ο ιερέας-ιδεολόγος της εξέγερσης του 1381 εκφωνεί ένα δημόσιο λόγο προς τους χωρικούς του Κεντ: Μιλά για την αδελφοσύνη που είναι παράδεισος και ζωή – για την έλλειψη της που είναι θάνατος και κόλαση. Θέλει οι χωρικοί του Κεντ να σταθούν στο πλευρό των ομοίων τους που ξεσηκώθηκαν στο Έσσεξ.

Ο λόγος τελειώνει με την προβολή του οράματος: Πώς θα είναι τα πράγματα όταν φύγουν οι φεουδάρχες; Τι θα συμβεί όταν αφήσουν τη θέση που κατείχαν κενή; Τι θα μας λείπει όταν μας λείψουν οι αφέντες;

Μα τίποτε. Όλες οι εργασίες θα συνεχιστούν και όποιος σπέρνει θα θερίζει και θα απολαμβάνει με συντροφικότητα τη συγκομιδή. Και ό,τι προέρχεται από την εργασία, κι αν είναι τα σπύτια που έκτισαν, τα χωράφια που όργωσαν ή τα ρούχα που υφάνανε, θα είναι δικά τους, αυτά κι ό,τι άλλο μπορεί να γεννήσει η γη. «Και ο άνθρωπος θα βοηθά τον άνθρωπο και οι άγιοι στον ουρανό θα είναι χαρούμενοι, γιατί κανένας άνθρωπος πια δε θα φοβάται τον άλλον... και η αδελφοσύνη θα εγκαθιδρυ-

θεί στον ουρανό και στη γη.»

Αν λοιπόν φύγουν οι ευγενείς θ' απελευθερωθεί το πεδίο από την καταπίεση και το φόβο. Αντίθετα, αυτά που ήδη υπάρχουν στο στρατόπεδο των εξεγερμένων χωρικών θ' αναπτυχθούν ανεμπόδιστα: η εργασία θ' ανταμείψει όσους δουλεύουν και η αδελφосύνη θα απλωθεί.

Τελείως διαφορετικά είναι αυτά που εκπίπτουν στην αντικαπιταλιστική επανάσταση. Και τελείως διαφορετικά είναι αυτά που εξαιτίας της αναπτύσσονται στο κοινωνικό πεδίο.

Η παραγωγή προσανατολίζεται προς την ανθρώπινη ανάγκη (τη «γειτονική» ανάγκη) και την ποιοτική της κάλυψη.

Η αγοραία οικονομία δεν ισχύει πια και τη θέση της παίρνει η δωρεάν παροχή (στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του). Συνεπώς καταργείται η ανταλλακτική αξία προς όφελος των αξιών χρήσης και της αυταξίωσης της εργασίας.

Στα Νέα από το πουθενά, ο Μόρρις σκηνοθετεί ένα ωραίο στιγμιότυπο για να εικονίσει το σύμπαν της ελεύθερης κυκλοφορίας των αγαθών άνευ άλλου κινήτρου πλην της αλληλεγγύης και φυσικά άνευ τιμών (ο συνάνθρωπος είναι ατίμητος).

Τα «γειτονόπουλα» του καπνοπωλείου - γιατί είναι τα παιδιά που απασχολούνται στο δίκτυο ελεύθερης παροχής αγαθών που αντικατέστησε το δικό μας εμπόριο - χαρίζουν στον αφηγητή, που «ήρθε» στο μέλλον από το παρελθόν, μια θαυμάσια, σκαλιστή πίτα. Κι αυτός που δεν έχει συλλάβει ακόμα τη μετά χαράς δωρεά, αποτολμά μια «μαρξιστική» παρατήρηση. Παρατηρεί λοιπόν ότι ο χρόνος καλλιτεχνικής εργασίας που ξοδεύτηκε γι' αυτό το μικρό αριστούργημα είναι δυσανάλογος με την αξία χρήσης (την «καπνιστική» λειτουργία της πίτας). Οι Γείτονες όπως συνήθως δεν καταλαβαίνουν τίποτε. Τι εννοεί δηλαδή ο σύντροφος; Ότι δεν έπρεπε να δουλέψουμε για να χαρίσουμε και αισθητική χαρά σ' ένα γείτονα - καπνιστή;

Στο πεδίο της «διακυβέρνησης» ισχύουν αποκεντρωμένες αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες.

Η μειοψηφία εκφράζεται ελεύθερα κι έχει το δικαίωμα να «ζυμώσει» και να επαναφέρει στη συζήτηση την άποψή της. Υπάρχουν επίσης και ορισμένοι νοσταλγοί της «ατομικής πρωτοβουλίας» και δράσης, οι οποίοι πιστεύουν ότι ζουν σε «κοιμισμένους» καιρούς. Αντιμετωπίζονται όμως με συγκατάβαση (και κάποιες φορές με επιχειρήματα σύγκρισης ανάμεσα στην παλιά αθλιότητα και την νέα ευημερία).

Όσο για την πολιτική - δεν υπάρχει πια. Αξίζει να παραθέσουμε από το κεφάλαιο 13, το πιο μικρό του βιβλίου, μια μόνη παράγραφο:

«Κεφ. XIII. Σχετικά με την πολιτική. Λέω εγώ: "Πώς τα πάτε με την πολιτική". Είπε ο Χάμοντ, γελώντας: Χαίρομαι που έκανες σε μένα αυτή την ερώτηση, γιατί σ' όποιον άλλον και να την έκανες θα σου ζητούσε τόσες πολλές εξηγήσεις που στο τέλος θα βαριόσουν να κάνεις ερωτήσεις. Πιστεύω πράγματι ότι είμαι το μόνο πρόσωπο στην Αγγλία που ξέρει τι εννοείς, και μια που ξέρω θ' απαντήσω σύντομα στην ερώτησή σου λέγοντας ότι τα πάμε πολύ καλά με την πολιτική - γιατί δεν έχουμε πολιτική».

Αν ποτέ βγάλεις κάποιο βιβλίο απ' αυτή μας τη συνομιλία, να την βάλεις σ' ένα ειδικό κεφάλαιο μόνη της, όπως έκανε ο γέρο Χόρμπουσσ στο βιβλίο του "Φίδια στην Ισλανδία".

– "Θα το κάνω" είπα εγώ».

Σε όλους τους τομείς, στην οικονομία, στη «διακυβέρνηση», στην καθημερινή ζωή παρατηρούμε μια αφαιρετική διαδικασία. Κομμάτια του πραγματικού εκπίπτουν ολότελα. Αφαιρούνται όλα τα εμπόδια που έκαναν δύσκολη τη ζωή των ανθρώπων.

Είναι μια διαδικασία απλούστευσης της ζωής.

Θα πρέπει βέβαια να διαχωρίσουμε τη λογική από την παιδαγωγική απλούστευση. Τα *Νέα από το Πουθενά* είναι βιβλίο σοσιαλιστικής παιδαγωγικής που ο Μόρρις δημοσίευσε σε συνέχειες σ' ένα σοσιαλιστικό περιοδικό για σοσιαλιστές αναγνώστες και συμπαθούντες. Ήθελε να μιλήσει απλά σε απλούς εργάτες.

Αλλά το ιστορικά προχωρημένο δεν παύει να είναι απλούστερο (μετά την άρση των φραγμών της εκμετάλλευσης και της κρατικής εξουσίας). Είναι απλούστερο στην αρχή του.

Τόσο που στο Μαρξ έφτανε μόνο μια φράση: «Ο καθένας ανάλογα με τις ικανότητές του, και στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του».

β. Μα είναι αυτά οπισθοδρόμηση;

Αυτή η απλούστευση, που φυσικά έχει να κάνει και με την ομορφιά του οράματος από πολλούς παρεξηγήθηκε ως οπισθοδρόμηση.

Έτσι, ο φιλόσοφος Ερνστ Μπλοχ αποκαλεί το Μόρρις «οικιακό» σοσιαλιστή (Homespun-Sozialist) και το όραμά του Πολιτεία «οικιακής κατασκευής». Αποδίδει στο Μόρρις τον αποκλεισμό των μηχανών και την αποδοχή μόνον της βιοτεχνίας προσομοιάζοντας έτσι τη σύλληψη του Μόρρις με τις αγροτικές - βιοτεχνικές ουτοπίες των ρομαντικών. Τα *Νέα από το Πουθενά* είναι –λέγει– αφελής και ταυτόχρονα συναισθηματική νοητική ανάμειξη του νεογοθτικού με την επανάσταση [1959, τόμ. II, σ. 716-718].

Αυτά είναι κατά τη γνώμη μου αβασάνιστα – και άδικα.

Ένας άλλος φιλόσοφος, ο Ζακ ντ' Οντ στο κείμενό του για την ουτοπία κάνει μια τολμηρότερη γενίκευση λέγοντας ότι κάθε προβολή μιας μελλοντικής κοινωνίας είναι αναπαλαιώση. Μα είναι τόσες οι εμφανείς εξαιρέσεις που η γενίκευση αυτή καταντά άχρηστη.

Ο Γάλλος σχολιαστής Πωλ Μεγιέρ επίσης από την πλευρά του προσάπτει στο Μόρρις ότι «δεν κατενόησε» τον επαναστατικό ρόλο που έπαιξε η αστική τάξη. [1961, σ. 76].

Είναι αλήθεια ότι επηρεασμένος απ' αυτά που έβλεπε, και βέβαια από το Κεφάλαιο του Μαρξ, ο Μόρρις συγκρατεί κυρίως την τάση προς τον εργάτη - μάζα

και τον εφεδρικό στρατό ανεργίας. Αυτό όμως δεν οδηγεί σε μια ρομαντική άρνηση των μηχανών. Αντίθετα υποστηρίζει ότι: «σε μιαν αληθινή κοινωνία αυτά τα θαύματα της ευφυΐας θα χρησιμοποιηθούν για πρώτη φορά για να ελαχιστοποιήσουν το διάστημα του χρόνου που ξοδεύεται σε μιαν εργασία που δεν είναι είναι ελκυστική και η οποία δια μέσου αυτών θα μειωθεί σ' ένα ελάχιστο φορτίο κατ' άτομο. Είναι βέβαιο ότι αυτές οι μηχανές θα τελειοποιηθούν πάρα πολύ σ' έναν καιρό μάλιστα, που την τελειοποίηση αυτή δε θα την πληρώνει ο άνθρωπος, αλλά θα είναι προς όφελος της κοινότητας [1885, σ. 134].

Περιμένοντας έχουμε βέβαια το Τσερνομπίλ και τα άλλα δεινά, μικρά και μεγάλα, που επισωρεύονται στον πλανήτη. Ο καπιταλισμός χρησιμοποιεί τις μηχανές για το κέρδος. Κριτήριο της τεχνολογικής ανάπτυξης δεν είναι ούτε οι άνθρωποι ούτε το οικοσύστημα.

Έτσι, μ' αυτά που λέγει και προτείνει ο Μόρρις βρίσκεται πολύ κοντά στην πιο σύγχρονη και ριζοσπαστική, αντικαπιταλιστική οικολογία.

Όσον αφορά την οικονομία του σοσιαλισμού και κομμουνισμού βρίσκεται στη συνέχεια (και προέκταση) των βασικών υποδείξεων του Μαρξ.

Ούτε και στα πολιτικά πάει «πίσω». Αντίθετα μάλιστα. Θέτοντας το σεβασμό της μειοψηφίας στο κέντρο της συμβουλευτικής διαδικασίας, προτείνοντας ακόμα και την ανοχή των νοσταλγών του παλαιού - που είναι ακίνδυνοι λόγω της πραγματικής ανωτερότητας του σοσιαλισμού - βρίσκεται, πριν από τη Ρόζα, χωρίς να έχει δει όπως η Ρόζα το μετεπαναστατικό καθεστώς και τους κινδύνους του, πολύ κοντά στις θέσεις της.

Αυτά διόλου οπισθοδρομικά δε μου φαίνονται, μάλλον είναι πολύ προχωρημένα. Αλλά συζητώντας για την οπισθοδρομηση και την προοδευτική αιχμή μπήκαμε κιόλας στο ζήτημα του ιστορικού χρόνου.

3. Η ιστορική μάθηση

Η προβολή της φαντασίας στο ιστορικό μέλλον επιβάλλει μια μακρόπνοη, συνολική αντίληψη της ιστορίας (κεφ. α). Αλλά η πρόσβαση στο μέλλον και το παρελθόν παρουσιάζει δυσκολίες (β). Όμως ένα πρόσωπο που στρέφεται μπροστά και πίσω προς τις ιστορικές στιγμές που μας καθόρισαν και σε όσες μελλοντικές μάς δίνουν όραμα (και όνομα), έχει τρόπους να τις υπερβεί. Ο Μόρρις, ένα «ιστορικό πρόσωπο», μπορεί να μας δείξει τη βαθειά σημασία της λέξης (γ).

α. Η μακρόπνοη άποψη

Το παρόν αποτελεί ιστορικό, κόμβο. Γιατί, εκκινώντας από τη δική μας συγκυρία ανατρέχουμε στο παρελθόν. Η ιστορική μάθηση ακολουθεί φορά αντίθετη προς την εξέλιξη των πραγμάτων, πηγαίνει δηλαδή από το παρόν στο παρελθόν.

(Αυτό φυσικά αφορά τη «σύλληψη» του παρελθόντος διότι η ιστοριογραφία στις εκθέσεις της αποκαθιστά τη σειρά των γεγονότων, – τη χρονική τους αλληλουχία).

Από την άλλη πλευρά το παρόν εμπεριέχει ως τάση το μέλλον. Εναντίον του ιδεαλιστικού «Πνεύματος των Καιρών», που ο Έγκελς χρησιμοποιεί για να ομογενοποιεί κάθε ιστορική φάση (γιατί αλλιώς δεν του «βγαίνει» η τριωλεκτική του), ο Αλτουσέρ υπέδειξε ότι ο ιστορικός χρόνος δεν είναι ομοιογενής αλλά σύνθετος. Μέσα στην ίδια συγκυρία συνυπάρχουν επιβιώσεις του παλιού και αιχμές του νέου κι αυτό δε συμβαίνει μόνο στην οικονομία και την πολιτική αλλά και στη σφαίρα των ιδεών.

Η ιστορική μάθηση έχει μια τριπλή όψη (αναδρομής, συγκεκριμένης ανάλυσης, πρόβλεψης) καθώς βασίζεται σ' ένα ιστορικό στίγμα που προέρχεται από το παρελθόν και μετακινείται προς το μέλλον.

Γιατί τα λέμε αυτά; Διότι τα *Νέα από το Πουθενά* δεν μπορούν ν' απομονωθούν από την ενιαία ιστορική σύλληψη του Μόρρις.

Η μυθιστορία αυτή τοποθετείται στο μέλλον (Αν θα είχα πάει – αυτά θα έβλεπα). Αλλά ο συγγραφέας χρησιμοποίησε αυτό το μαγικό «εάν» της φαντασίας και σε σχέση με το παρελθόν.

Στο «Όνειρο του Τζων Μπωλ» μας μεταφέρει στην πρώτη, νικηφόρα φάση της αγροτικής εξέγερσης στην Αγγλία (1381).

Έπειτα σ' ένα αφηγηματικό ποίημα με τίτλο «Οι Προσκυνητές της Ελπίδας» αναφέρεται στο γεγονός που άνοιξε την νέα περίοδο κοινωνικών επαναστάσεων: στην Κομμούνα των Παρισίων (1871). Οι τρεις κύριοι χαρακτήρες του ποιήματος συμμετέχουν στον αγώνα της νέας πολιτείας. Οι δυο σκοτώνονται, ενώ ο τρίτος, ο Ριχάρδος επιστρέφει στην Αγγλία για να συνεχίσει τον αγώνα.

Αν θέλουμε να ολοκληρώσουμε τη «σειρά Μόρρις» θα πρέπει μετά το 1871 της Κομμούνας να πάμε στο «1952», όχι όμως το δικό μας, εννοώ το πραγματικό 1952, αλλά εκείνο που φαντάστηκε όταν έγραφε τα «Νέα από το Πουθενά» (Κεφάλαιο XVII: Πώς ήρθε η αλλαγή). Εκείνο λοιπόν το έτος, η ομοσπονδία των εργατικών συλλόγων «Ενωμένοι Εργάτες» παίρνει την «Απόφαση» να πραγματοποιήσει την απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας και τη συνταξιοδότηση όλων των κατόχων έγχειας ή βιομηχανικής ιδιοκτησίας (σ. 294). Φυσικά, ξεσπά ο εμφύλιος που φέρνει τη νίκη και τελικά την κομμουνιστική κοινωνία.

Έχουμε λοιπόν μια σειρά ταξικών πολέμων και τέλος το σημείο καταπαύσεως. Έπειτα από περιπέτειες αιώνων, η ανθρωπότητα έχει πλέον δικαίωμα να "ξεκουραστεί". Είναι το Rest (Ανάπαυση) – μια λέξη που ο Μόρρις διαρκώς χρησιμοποιεί, όταν μιλά για τη μελλοντική κοινωνία.

Μέσα σ' αυτή την ιστορική πορεία οι διακρίσεις είναι απαραίτητες. Και ο χωρισμός σε περιόδους με κριτήριο τον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής που προτείνει ο μαρξισμός, δίνει μια υλιστική βάση στην προσέγγιση των διακρίσεων και των μεταβάσεων από το ένα στάδιο στο άλλο.

Ο Μόρρις τοποθετεί χρονικά τις λογικές φαντασίες του στις στιγμές των επανα-

στατικών μεταβάσεων: από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό («Το όνειρο του Τζων Μπωλ») και από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό κάνοντας ποίηση μια αποτυχημένη επανάσταση (κομμούνα) και μια επιτυχημένη που θάρθει «Νέα απ' το πουθενά».

Σε κάθε τέτοια μετάβαση οι συνθήκες, οι υποκειμενικοί φορείς, τα προγράμματα και η ιδεολογία παρουσιάζουν μια ιστορική ιδιαιτερότητα μη συγκρίσιμη με την επόμενη και την προηγούμενη.

Ο Μόρρις δίνει μεγάλη έμφαση σ' αυτές τις διαφορές δείχνοντας ότι κάθε αγώνας βάζει διαφορετικά ζητήματα. Επιμένοντας ακόμα ότι μέχρι το κομμουνιστικό στάδιο κανείς αγώνας δε φέρνει την τελική λύση· απλώς δημιουργεί νέα προβλήματα που καλούν με τη σειρά τους για νέα προσπάθεια επίλυσης.

Αυτές οι επισημάνσεις οδηγούν σε τρία συμπεράσματα: ότι η πρόβλεψη ενός γεγονότος (είτε η λογική φαντασία που την ενσαρκώνει σε εικόνες) έχει αξία όταν βασίζεται σε ολόκληρο το ιστορικό κίνημα που οδηγεί στο εν λόγω γεγονός.

Έχει επίσης σημασία μια πρόβλεψη εντοπισμένη στον αγώνα ενός έθνους να λαμβάνει υπόψη τη διεθνή τάση που προσανατολίζει τη δυναμική του. Ισχύει και το αντίστροφο: καθώς η φαντασία του Μόρρις στηρίζεται στη λογική του ιστορικού υλισμού δεν αφορά απλώς το έθνος του. Είναι μια εθνική προσφορά στο διεθνές κίνημα.

Τέλος, καμιά πρόβλεψη δεν είναι έγκυρη όταν βασίζεται στην αναλογία απαλείφοντας τις αναγκαίες ιστορικές διακρίσεις. Δεν μπορούμε ν' αντιμετωπίσουμε το αύριο με τις αναλύσεις και ιδεολογίες του 1789 (με αστικο-επαναστατικές ιδέες) ούτε με κείνες του '17. Αντίθετα, ο σωστός απολογισμός του παρελθόντος επιτρέπει ν' αναδειχθεί η ιδιαιτερότητα της παρούσας συγκυρίας και η μελλοντική δυναμική που κρύβει.

β. «Δύσκολο είναι για το παρελθόν να δει το μέλλον»

Ο Μόρρις γνωρίζει ότι το κομβικό σημείο για κάθε ιστορική αναδίφηση και για κάθε μελλοντική πρόβλεψη είναι το παρόν.

Στα έργα όμως που συζητάμε, τοποθετεί αυτό το κομβικό σημείο παρατηρήσεως στο παρελθόν και το μέλλον. Ο αφηγητής που μεταφέρεται στην εξέγερση των χωρικών του 1381 έρχεται από τον καπιταλισμό· άρα ξέρει τι θα συμβεί μετά από την πτώση της φεουδαρχίας.

Ο αφηγητής που επισκέπτεται τους κομμουνιστές Γείτονες ομοίως· γνωρίζει τα συμπτώματα που έκαναν αναγκαία τη μεγάλη αλλαγή.

Οι χωρικοί τον ρωτάνε για το μέλλον και οι Γείτονες του μέλλοντος τον ρωτάνε για το παρελθόν.

Οι άνθρωποι νοιώθουν την ανάγκη να ξέρουν τι θα συμβεί και τι έχει συμβεί και θέλουν απόκριση.

Η λογική φαντασία προσωποποίησε αυτή τη διαλογική σχέση. Ρωτάει λοιπόν ο

Τζων Μπωλ, ο ιερέας - ιδεολόγος της εξέγερσης, τον αφηγητή του Μόρρις για τα μελλούμενα:

Αφηγητής: *Πόσο πιο μακρινά απ' αυτήν την εκκλησία μπορώ να δω;*

Τζων Μπωλ: *Πολύ μακριότερα –γιατί γνωρίζω πως είσαι λόγιος και έχεις διαβάσει βιβλία κι ακόμα γιατί με κάποιο τρόπο που δεν μπορώ να πω ξέρεις περισσότερα απ' όσα εμείς– σαν μέσ' από σένα ο κόσμος να έζησε μακριότερα από όσο έζησε με μας.*

Και όταν ο «φιλοξενούμενος» στο παρελθόν αφηγητής αρχίζει να περιγράφει αυτό που θα συμβεί μετά την πτώση της φεουδαρχίας, όταν αρχίζει να μιλά παραδείγματος χάρι για την «ελεύθερη» πώληση της εργατικής δύναμης, ο Τζων Μπωλ τα χάνει· δεν μπορεί να καταλάβει το σύστημα: *Πάλι αινίγματα... Πώς ο άνθρωπος μπορεί να πουλήσει την εργασία του μόνο για το καθημερινό του ψωμί; Θα πρέπει από την εργασία του να κερδίζει κρέας και ποτό, ρούχο και κατοικία. Μπορεί λοιπόν να πουλά την εργασία του δυο φορές;*

Στα Νέα από το Πουθενά ο αφηγητής που ταξιδεύει στο μέλλον ερωτάται, καθώς είπαμε, από τους Γείτονες για το παρελθόν.

Περιγράφει παραδείγματος χάρι τη Ματωμένη Κυριακή (Bloody Sunday) 13.11.1887) όπως ακριβώς έγινε. Η κυβέρνηση είχε απαγορεύσει με διάταγμα τις διαδηλώσεις. Ως απάντηση το κίνημα προγραμματίζει διαδήλωση στην πλατεία του Τράφαλγκαρ. Η καταστολή χτυπά: 3 νεκροί, 200 τραυματίες, 85 συλλήψεις, πολλές καταδίκες σε καταναγκαστικά έργα. «Μας χτυπήσανε και μας ρίξαν φυλακή» λέει ο αφηγητής.

Μα οι Γείτονες πού να τον πιστέψουν! Τα θεωρούν όλ' αυτά αποκηρύγματα νοσηρής φαντασίας που ο αφηγητής διάβασε σε κάποιο «κίτρινο», ψευδοϊστορικό φυλλάδιο. Πώς είναι δυνατόν, λένε, να πάνε φυλακή αυτοί που χτυπήθηκαν και όχι αυτοί που τους χτύπησαν, να τιμωρούνται τα θύματα και όχι οι θύτες. Το αίσθημα δικαίου, που τους έχει γίνει δεύτερη φύση, τους κάνει ανίκανους να φανταστούν ότι μπορεί να γινόντουσαν τέτοια πράγματα στον καιρό του καπιταλισμού.

Μπορούμε να συνοψίσουμε αυτό το φαινομενικά αθώο παιγνίδι που κάνει ο Μόρρις με την μορφή δύο αξιωμάτων:

– «Είναι δύσκολο για το παρελθόν να δει το μέλλον» (τίτλος στο 11ο κεφάλαιο του έργου «Ένα όνειρο του Τζων Μπωλ»).

– Είναι δύσκολο για τους επόμενους να καταλάβουν τους προηγούμενους.

Είναι δύσκολο αλλά απαραίτητο.

Για να καταλάβουμε τη λογική και την παιδαγωγική σημασία αυτής της φαντασικής σκηνοθεσίας, αρκεί να «μεταφράσουμε» τα δυο «αξιώματα» στο δικό μας παρόν.

Πρώτ' απ' όλα έχουμε το χάσμα των γενεών. Κάθε αγωνιστικός κύκλος φαίνεται να κλείνει περιχαρακώνοντας εκείνους που πάλεψαν κατά τη διάρκειά του. Και όταν έρχεται μια νέα συγκυρία με νέα προβλήματα αδυνατούν να καταλάβουν τι συμβαίνει, γιατί βλέπουν με τα «ματογυάλια» των δικών τους αγώνων. Και δίνουν απαντήσεις λάθος.

Είναι λοιπόν δύσκολο για το παρελθόν να δει το μέλλον. Δύσκολο αλλά απαραίτητο.

Όχι μόνον γιατί αν θέλουμε κάτι να προσφέρουμε πρέπει να προσαρμοστούμε στις νέες συνθήκες. Αλλά και για κάτι βαθύτερο. Είναι εξαιρετικά σημαντικό να σκεφτούμε «αναδρομικά» για το πώς θα φαίνεται η δουλειά που κάναμε αργότερα, από τη σκοπιά του μέλλοντος. Να φανταστούμε αυτό που κάναμε μέσ' απ' αυτό που θα έχει γίνει.

Από την άλλη πλευρά υπάρχει η φυσιγνωμία του μικρού νάρκισσου που νομίζει ότι τίποτε δεν έχει να μάθει από το παρελθόν. Ότι είναι προσόν να είναι κανείς ανιστόρητος. Είδαμε λοιπόν και βλέπουμε νεολαίες να γίνονται τσιφλίκια, όπου διάφοροι νεαροί ηγετίσκοι περιφρουρούν την ανασφάλειά τους.

Βέβαια οι νέοι έχουν δίκιο που έχουν σιχαθεί τα «στοργικά βλέμματα» της γεροντοκρατίας. Και ο καλύτερος συνεργός του νεαρού νάρκισσου ήτανε πάντα ο γέρο-νάρκισσος, που κομπάζει για τις πεπαλαιωμένες πρακτικές αντί να δει τα λάθη του και τα κενά του.

Η λύση όμως δεν είναι να ξεχαστεί το παρελθόν. Ούτε βέβαια και το μέλλον. Αντίθετα, αν ξεπεράσουμε τις δυσκολίες (κοινωνικές και ψυχικές) που επισημαίνει ο Μόρρις και μπορούμε να κοιτάξουμε «μπροστά» και «πίσω», θα κερδίσουμε την μακρόπνοη άποψη της ιστορίας, δηλαδή καλύτερους προσανατολισμούς. Και θα μπορούμε τότε ως μαρξιστές να λέμε ότι «πιστεύουμε στην ιστορία» και να είμαστε ειλικρινείς.

γ. Το ιστορικό πρόσωπο

Μα η ειλικρίνεια αυτή δε φτάνει ούτε καν για την ιστοριογραφία, πολύ περισσότερο για τη λογική φαντασία του παρελθόντος και του μέλλοντος.

Χρειάζεται κάτι περισσότερο – να «ζωντανέψουν» οι άνθρωποι του παρελθόντος και του μέλλοντος.

Ο νεαρός Μόρρις αγαπούσε πολύ το μυθιστοριογράφο Γουώλτερ Σκοτ. Ο Σκοτ τροφοδοτούσε το ρομαντισμό του. Αλλά και όταν ξεπέρασε το ρομαντισμό και απέκτησε σοσιαλιστική συνείδηση, δεν έπαψε να τον αγαπά.

Ενδιαφέρεται άμεσα ως λογοτέχνης κι αυτός για την αληθοφανή, σχεδόν απτή αίσθηση του παρελθόντος που ο Σκοτ έδινε στους αναγνώστες του. Όπως λέγει ο Καρλάιλ στο δοκίμιό του για το συγγραφέα του «Ιβανόη», οι μυθοπλασίες του Σκοτ: *δίδαξαν σε όλους τους ανθρώπους αυτή την αλήθεια που μοιάζει με κοινότητα και μολοντούτο παραμένει άγνωστη στους συγγραφείς της ιστορίας και άλλους: ότι στις περασμένες εποχές του κόσμου ζούσαν άνθρωποι ζωντανοί και όχι πρωτόκολλα, κρατικά έγγραφα, αντιλογίες και «αφαιρέσεις» ανθρώπων. Ούτε αφηρημένοι ήτανε ούτε θεωρήματα και διαγράμματα αλλά άνθρωποι που φορούσαν δερμάτινα ή άλλου είδους ενδύματα και σκελές, που είχαν χρώμα στα μάγουλά τους, πάθη στα στομάχια τους, τα χαρακτηριστικά ιδιώματα των ανθρώπων.*

Αυτό το πράγμα δεν το πετυχαίνει κανείς εύκολα. Χρειάζεται μια άμεση εμπειρία ζωής. Αυτό, λέγει ο Γάλλος ιστορικός των «Ανάλ» Ερρίκος - Ειρηναίος Μαρρνού, είναι το πρώτο πράγμα που απαιτείται για το επάγγελμα του ιστορικού. Ο ιστορικός δεν πρέπει να είναι μόνον «ένας ποντικός της βιβλιοθήκης, ένας βιβλιοσκώληξ, αλλά ένας άνθρωπος πραγματικά άνθρωπος, ανοικτός σε όλα τα συναισθήματα και τις εμπειρίες, ένας άνθρωπος που έχει ζήσει και στη ιδιωτική και στη δημόσια σφαίρα, που έχει αγωνιστεί και έχει υποφέρει» [1961, σ. 1503-4].

Αυτό μας διδάσκει και ο Ένγκελς όταν χρησιμοποιεί σε πολλά σημεία του έργου και της αλληλογραφίας του σύγχρονες εμπειρίες για να ερμηνεύσει συμπεριφορές του παρελθόντος. Μας «εισάγει» στην ιστορία των πρωτοχριστιανών μέσ' από καθημερινές ιστορίες του πρωτοσοσιαλιστικού κινήματος. Έτσι, μας ανοίγεται με τον πιο παραστατικό και ευκολονόητο τρόπο το επτασφράγιστο βιβλίο της «Αποκάλυψης του Ιωάννη» (το οποίο ακόμα και σήμερα χρησιμοποιούν οι θεολόγοι για τις πιο θεαματικές ερμηνευτικές τους ακροβασίες. Ενώ ο Ένγκελς αναλύει τόσο απλά και τόσο ωραία το στοιχείο της ιδεολογικής τρομοκρατίας των πρώτων χριστιανών).

Έτσι, και ο Μόρρις. Είχε την άμεση εμπειρία του κοινωνικού και πολιτικού κινήματος, γι' αυτό και οι αναδρομές μα και οι «προρρήσεις» του έχουν τέτοια ζωντάνια.

Έτσι ο εσωτερικός διάλογος που ανοίγει με τον εαυτό του ο συγγραφέας είναι ζωντανός· γιατί τροφοδοτείται από τα ερωτήματα της ζωής.

Ο Μόρρις συνέλεγε τα ερωτήματα των λαϊκών ανθρώπων στις πάμπολλες διαλέξεις που έκανε σε όλη την Αγγλία. Συμμετείχε στον οργανωμένο διάλογο της (σοσιαλιστικής) Δημοκρατικής Ομοσπονδίας, έπειτα της Σοσιαλιστικής Ένωσης και τέλος του Σοσιαλιστικού Συλλόγου του Χάμερσμιθ.

Μετά το πέρας των ζωντανών συζητήσεων αυτός ο αένας διάλογος περνούσε μέσα του. Προσπαθούσε με τις θεωρητικές και αναλυτικές του ικανότητες ν' απαντήσει στα ερωτήματα, να βρει νέα επιχειρήματα, να προετοιμάσει «κατ' ιδίαν» την επόμενη παρέμβασή του στον ανοιχτό διάλογο του κινήματος «ζεσταίνοντας» με τη φωνή του αυτά που είχε σκεφτεί.

Ως συγγραφέας μπόρεσε έπειτα να προβάλλει αυτές τις εσωτερικές ερωταποκρίσεις σε φορείς λόγου φανταστικούς: στα πρόσωπα των έργων του. Η λογική φαντασία μοιράζει τους ρόλους και προωθεί τη δράση σύμφωνα με την αναγκαιότητα της όλης σύνθεσης και τους σκοπούς μιας σοσιαλιστικής «παιδαγωγικής». Η φαντασία θα στήσει το σκηνικό (εικόνες από την κοινωνία και τη φύση), που αποτελεί το πλαίσιο δράσης αλλά και την αφορμή για τις συνομιλίες των ηρώων.

Μέσ' από το διάλογο και τα πρόσωπα μπορούμε ν' ανακαλύψουμε το ιστορικό πρόσωπο του Γουίλιαμ Μόρρις.

Από την ίδια την ετυμολογία της, η λέξη προσ-ωπο εμπεριέχει αυτό που λέμε «διαπροσωπικό στοιχείο» και συνεπώς το διαλογικό. Ο δε Μαρξ απέδειξε ότι το άτομο μπορεί να είναι προσωπικότητα μόνο στη διαδικασία της ιστορικής ανάπτυξης της κοινωνίας.

Στην περίπτωση του Μόρρις η λέξη μπορεί να πάρει την πιο βαθιά της σημασία, εφόσον το «πρόσωπό» του είναι στραμμένο και συνδιαλέγεται όχι μόνον με την ενεστώσα συντροφικότητα αλλά και τις αγωνιζόμενες συλλογικότητες του παρελθόντος και του μέλλοντος (τώρα δηλαδή τη δική μας). Και να οραματίζεται την ευτυχισμένη κοινωνία του μέλλοντος που δεν την έζησε, που ούτε και μεις θα τη ζήσουμε, αλλά που του έδινε ελπίδα και μας δίνει ελπίδα.

Βρήκε μάλιστα τον καλύτερο τρόπο για να παρακολουθήσει την κίνηση των καιρών. Είδε την κοινωνική αντίθεση και τάχθηκε με την καλή πλευρά. Ένοιωσε αυτό που ξεσήκωνε τους ανθρώπους. Η πραγματική αλληλεγγύη και αλληλοκατανόηση, όπως κι αν ονομάζεται, «αδελφосύνη», «συντροφικότητα» ή «γειτονικότητα», είναι μια στενή σχέση, σφυρηλατημένη από τον κοινό αγώνα και το κοινό σχέδιο.

4. Η καλλιτεχνική μάθηση

Σε όλα αυτά που είπαμε διαφαίνεται η αντίθεση δυο εικόνων: Αρμονία με τη φύση ή καταστροφή του περιβάλλοντος, ταξικά διχασμένη ή ελεύθερη κοινωνία. Στο προηγούμενο κεφάλαιο προσπαθήσαμε να δείξουμε την ιστορική δυναμική αυτών των εικόνων: η μακρόπνοη άποψη της ιστορίας συνδέεται με την επίγνωση του παρελθόντος, τον αγώνα και την ελπίδα του μέλλοντος ενώ η κοντόθωρη με την απάθεια και τη συντήρηση.

Αυτή η αντίθεση θεματοποιείται στη μυθιστορία. Ο φιλοξενούμενος στο νέο κόσμο αφηγητής αναθυμάται συχνά τον παλιό. Πόσο άσχημο ήταν το Λονδίνο και πόσο ωραίο έγινε. Με αυτό το χειρισμό του χρόνου που κάνει ο Μόρρις απλώς υποδεικνύει μια κατεύθυνση. Και αφήνει στον αναγνώστη την ασυνείδητη σύγκριση και τη συνειδητή επιλογή: ανάμεσα στην άσχημη καθημερινή του εμπειρία και την ελπίδα ενός καλύτερου αύριο.

Η φαντασία συνθέτει αυτό το δίπτυχο με δύο τρόπους:

Αν δεν ήταν εδώ αυτό το άσχημο πράγμα τι θα μπορούσε να μπει στη θέση του; Ή αλλιώς: Έχουμε κάτι πολύ καλό, αλλά δεν έχει τόπο στο πραγματικό – θα μπορούσαμε να αδειάσουμε χώρο για να το «στήσουμε»; Και οι δυο τρόποι καταλήγουν στο αυτό αποτέλεσμα: «βγάζοντας το κακό βάζουμε το καλό» (Θα μπορούσε βέβαια να κρατηθεί και η άλλη διατύπωση: «Βάζοντας το καλό, βγάζουμε το κακό» – αν θέλουμε να δώσουμε έμφαση στο αφηγησιακό σημείο της φαντασίας).

Έπειτα από αυτή την προκαταρκτική διευκρίνιση μπορούμε να πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά.

α. Η σχέση με τη φύση

Ο άνθρωπος δεν επιδρά μόνο στη φύση αλλά και επηρεάζεται απ' αυτήν. Αυτό δεν αφορά μόνο το υλικό του είναι –όταν για παράδειγμα μας καίει ο ήλιος– αλλά

και την αισθητική μας αντίληψη, όταν μας συνεπαίρνει η ομορφιά ενός ηλιοβασιλέματος.

Ένας από τους λόγους που οι άνθρωποι του μέλλοντος αγαπούν τη φύση είναι για την ομορφιά της. Γι' αυτό κάνανε την νέα Αγγλία έναν απέραντο κήπο: για να είναι όμορφη και να αισθάνονται όμορφα μέσα της.

Η αρχιτεκτονική κατασκευή πρέπει να είναι προσαρμοσμένη, να δένει με το τοπίο. Αυτή την ιδέα την προώθησε με έμφαση στη Βρετανία ο ποιητής Γουέρεντσγουερθ. Ο θεωρητικός της τέχνης Τζων Ράσκιν που συμμεριζόταν απόλυτα αυτήν την αντίληψη είχε και άποψη: είναι το γοτθικό στυλ που δένει καλύτερα με το φυσικό τοπίο:

... η ίδια αλληλοσύνδεση μεταξύ οικημάτων και φυσικού περιήγρου ήταν το αντικείμενο των σχεδίων που έκανε ο Ράσκιν με θέμα τις ελβετικές πόλεις... Καθώς καταγίνεται μ' αυτά οδηγείται αρκετά λογικά να προτιμά τα σχήματα και τις τονικότητες του γοτθικού από τις ευθείες και το σκληρό «τελείωμα» που κυριαρχεί στο νεοκλασικό στυλ [Hewison, 1976, σ. 51].

Ανεξάρτητα αν συμφωνούμε ή όχι με αυτές τις απόψεις περί γοτθικού θα πρέπει να δούμε τη λογική τους: μέσα στο φυσικό περιβάλλον το οίκημα που θ' ανεγερθεί πρέπει ν' αποτελεί στοιχείο του συνόλου. Αυτό κάνει ο Μόρρις «κτίζοντας» τη νέα μας πόλη. Στο επίπεδο της προσθαφαιρετικής φαντασίας χρειάζονται τώρα λίγο πιο σύνθετες διατυπώσεις απ' αυτές που χρησιμοποιήσαμε προηγουμένως.

Ο Μόρρις βάζει μια όμορφη λεπτομέρεια σ' ένα όμορφο φυσικό πλαίσιο. Και βγάζει μια άσχημη λεπτομέρεια από ένα όμορφο πλαίσιο ή βγάζει το άσχημο πλαίσιο μιας ωραίας λεπτομέρειας.

Τον ενδιαφέρει η αλυσίδα της ομορφιάς.

β. Στο κοινωνικό επίπεδο

Ακόμα και όταν οι παραγωγικές σχέσεις απαλλαγούν από την καπιταλιστική τους οργάνωση το καίριο ζήτημα παραμένει: είναι η σχέση του ανθρώπου με την εργασία.

Ο Μόρρις εξέδωσε στο δικό του εκδοτικό οίκο το βιβλίο του Τζων Ράσκιν «Η φύση του γοτθικού». Έγραψε μάλιστα τον πρόλογο, όπου τονίζει: το μεγάλο μάθημα που μας έδωσε ο Ράσκιν είναι ότι «η τέχνη είναι έκφραση της ευχαρίστησης που παίρνει ο άνθρωπος από την εργασία του και ότι ο άνθρωπος μπορεί να χαίρεται από την εργασία του». Κατά συνέπεια η ομορφιά πρέπει να γίνει φυσικό και απαραίτητο συμπαρακολούθημα της παραγωγικής εργασίας.

Μ' αυτό το κριτήριο αποφασίζεται τι θα μείνει και τι θα φύγει. Αρκεί εδώ να παραθέσουμε τον τίτλο ενός θεωρητικού κειμένου του Μόρρις: «Χρήσιμη εργασία αντί για άχρηστο βάσανο». Τα ανάλογα ισχύουν και στις άλλες σφαίρες της κοινωνικής και πολιτικής ζωής.

γ. Η ιστορική συγκίνηση

Στο επίπεδο της ιστορίας, αφετηρία είναι η οριζόντια ταύτιση του συγγραφέα με τις αγωνιζόμενες συλλογικότητες του παρελθόντος και του παρόντος καθώς και κείνων που θα 'ρθουν μετά από μας οι οποίοι και θα μας κρίνουν (θα μας «δικαιώσουν» ή θα μας «φτύσουν»). Σε όλες αυτές τις ταυτίσεις υπάρχει η ελπίδα που δίνει δύναμη – και βέβαια δίνει φτερά στη φαντασία.

Μα στο σημείο αυτό η ιστορική μάθηση λειτουργεί αποφασιστικά. Για δυο λόγους: Κατ' αρχήν θέτει το πρώτο αντι-ναρκισσιστικό στίγμα. Δεν είμαι εγώ, ο Μόρρις που φαντάστηκα τι θα ζήσει και τι θα πεθάνει, τι θα μένει και τι θα φύγει, βάζοντας και βγάζοντας πράγματα με αυθαίρετο τρόπο. Είναι η ίδια η ιστορία, την οποία με τη λογική μου ακολουθώ.

Αυτή λοιπόν η «φυσική», κοινωνική και ιστορική μάθηση αποτελεί το συμβολικό πλέγμα που στηρίζει την καλλιτεχνική εικόνα του Γουίλιαμ Μόρρις. Συν την ψυχική μάθηση (μια πολύ εξελιγμένη ερωτολογία, την οποία όμως δεν έχουμε χώρο να σχολιάσουμε).

δ. Το ποθητό αντι-κείμενο

Για την ψυχική του μάθηση μπορούμε εδώ να πούμε ότι ο Μόρρις ξέρει αρκετά πράγματα για την καλλιτεχνική μεταρσίωση.

Ο αφηγητής ερωτεύεται βέβαια. Κατ' αρχήν το «φως» του μελλοντικού οράματος. «Αυτό που βλέπω» λέγει «μου θαμπώνει τα μάτια». Ξέρει όμως ότι δεν μπορεί να κρατηθεί σ' αυτή τη χώρα. Εξάλλου το φως είναι διαλλειπτικό – καθώς διαρκώς σαν κακή ανάμνηση γυρνά η ασχήμια των καιρών μας.

Έπειτα το φως συγκεντρώνεται στα μάτια μιας ωραίας Γειτόνισσας, της Έλεν, και η επίκληση ζητά τη φωνή και το άγγιγμά της. Αλλά δεν μπορεί να υποστηρίξει αυτόν τον έρωτα. Είναι ταξιδιώτης, θα γυρίσει πάλι πίσω, θα φύγει και θα χαθεί.

Στο τέλος χάνεται από το πρόσωπό της (...*«την επόμενη στιγμή κάθε συνείδηση της παρουσίας μου είχε ξεθωριάσει από το πρόσωπό της»* – Κανονικό fading του υποκειμένου όπως λένε οι λακανικοί ψυχαναλυτές).

Δεν κάνει δηλαδή ο συγγραφέας μια φανταστική εκπλήρωση της επιθυμίας του μέσα στη μυθοπλασία. Δε γίνεται ζευγάρι με τη Γειτόνισσα, δε μένει εκεί για να ζήσουν αυτοί καλά και μεις καλύτερα.

Αντίθετα, με σταθερότητα φαίνεται να κρατάει την έλλειψη, το ανεκπλήρωτο της επιθυμίας. Περιορίζεται στη λάμψη του ποθητού αντι-κειμένου του σοσιαλιστικού οράματος που ενσαρκώνεται στην Έλεν, που ξεθωριάζει έπειτα και χάνεται.

Εδώ το υποκειμενικό στοιχείο συνδέεται με το ιστορικό, για να δώσει το δεύτερο αντι-ναρκισσιστικό στίγμα: *«Απλώς το φαντάστηκα. Θα πεθάνω – δε θα είμαι εκεί να το δω»*. Ο συμβολικός κύκλος της μάθησης, οι αλληπάλληλοι κύκλοι των ει-

κόνων πλέκονται εδώ με κάτι τρίτο, κάτι το αδύνατον, κάτι που μόνον το όριο του μπορείς να προσεγγίσεις. Το τριπλό πλέξιμο γίνεται γύρω από την έλλειψη που γεννά την επιθυμία, ένα άνοιγμα που ο Μόρρις δε θέλει να το βουλώσει.

Υπάρχει το αδύνατο. Μετά θάνατον, παραδείγματος χάρη, είναι αδύνατον να γνωρίσω και να φανταστώ αυτό που θα συμβεί.

Αυτός όμως που μέσα από την ιστορία της αγωνιζόμενης συλλογικότητας κατορθώσει να υπερβεί το ναρκισσισμό του και δεν νομίζει ότι όλα αρχίζουν και τελειώνουν από τον εαυτό του, μπορεί να πει αυτό που λέει ο Μόρρις στο «Όνειρο του Τζων Μπωλ». «Θα πεθάνω και θα τελειώσω, το ανθρώπινο γένος θα εξακολουθήσει να ζει, άρα δεν τελειώνω αφού είμαι άνθρωπος».

Γράφοντας αυτές τις σημειώσεις κυνηγούσα μια ιδέα που δεν ξέρω αν κατάφερα να τη σταθεροποιήσω. Το νοιώθω μάλλον παρά το σκέφτομαι. Νομίζω ότι μπορούμε να πούμε κάποιον «δικό μας» μόνον εάν είναι και αν *θα είναι* δίπλα μας. Νομίζω λουπτόν ότι στα επόμενα βήματα προς το μέλλον που είμαστε ικανοί να κάνουμε, όσο μικρά κι αν είναι αυτά, χρειαζόμαστε να έχουμε δίπλα το σύντροφό μας, Άγγλο κομμουνιστή, Γουίλλιαμ Μόρρις.

Παραπομπές

- Althusser L. 1968: *Lire le Capital*, (Paris: Ed. Maspéro).
- Bloch E. 1959. *Das Prinzip Hoffnung*, τόμ. II. (Frankfurt am Main: Suhrkamp).
- Harvey Ch. 1991 & John Press: *William Morris. Design and enterprise in Victorian Britain* (Manchester: Manchester University Press).
- Hewison R. 1976: *John Ruskin, The argument of the eye* (London: Thames and Hudson).
- Marrou H.-I. 1961: *Comment comprendre le métier de l'historien* στην *Encyclopédie de la Pléiade: L'Histoire et ses methodes*. (Paris: Gallimard).
- Meier P. 1961. Introduction στο W. Morris: *Nouvelles de nulle part* (Paris: Ed. Sociales).
- Morris W. 1885. *Useful work versus useless toil*.
- 1988: *How we live and how we might live*.
- 1894: *How I became a soccalist*. Και τα τρία στο *Selected Writting and Designs* (London: Penguin, 1962).
- 1968: Three works by W. Morris: *News from Nowhere. The Pilgrims of Hope. A Dream of John Ball* (Berlin: Seven Seas).
- Morton A.L. 1956 & G. Tate: *Histoire du mouvement ouvrier anglais* (Paris: Maspéro 1963).
- Novik I. 1979. *Society and Nature* (Moscow: Progress)
- Morton A.L. 1967. Introduction στο «*Three Works by William Morris*».
- Stansky P. 1983 *William Morris* (Oxford University Press).
- Vitoux P. 1969. *Histoire des idées en Grande Bretagne* (Paris: A. Colin).

Το συμπόσιο, 1921